

PUNJAB DE SRI MUKATSAR SAHIB JILE VICH MANAYE JAAN WALE MELIAN DA VISHLESH

(MELA 'MAGHI' DE VISHESH SANDRBH NAAL)

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

(ਮੇਲਾ 'ਮਾਘੀ' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਨਾਲ)

ਸ਼ਿਲਪਾ ਰਾਣੀ (Shilpa Rani)

ਡਾ. ਅਨੁਜੋਤ ਸਿੰਘ ਸੋਨੀ (Dr. Anujot Singh Sony)

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਮੁਖੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ

ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਲਜ, ਘਨੌਰ (ਪੰਜਾਬ)

Email ID: shilpa.taneja786@gmail.com ਮੋਬਾਈਲ: +91-80546-73401

ਸਾਰ (Abstract)

ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਥਾਨਕ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਮੇਲੇ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਥਾਨਕ ਮੇਲੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਤਾਂ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਨਾਇਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ 'ਮਾਘੀ' ਮੇਲੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਸਾਲ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਜਾਂ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਨਾਲੇ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪਸ਼ੂ ਮੇਲਾ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਨਸਲ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਈ ਸਟਾਲ ਲਗਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤਾਂ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲੇ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਲੇ ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਾਰਨ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਲੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਹਰ ਉਮਰ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਉੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਸਿੰਗ, ਕੁਸ਼ਤੀ, ਲੜਾਈਆਂ, ਗਾਉਣ, ਡਾਂਸ, ਐਕਰੋਬੈਟਿਕਸ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਕੀਵਰਡ (Keyword): ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਮੇਲਾ, ਮਾਘੀ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਬੇਦਾਵਾ, ਮੁਕਤੇ।

ਮੇਲੇ ਜਾਂ ਤਿਉਹਾਰ ਦੇ ਜਸ਼ਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਾਉਣ ਅਤੇ ਨੱਚਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਲੋਕ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਧਿਆਂ ਜਾਂ ਨਾਇਕਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਤਸੁਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਮੇਲੇ ਮਨਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮਨਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਿਡੌਣੇ, ਕੱਪੜੇ, ਮਠਿਆਈਆਂ ਆਦਿ ਖਰੀਦ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਸਤੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੇਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮੇਲੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸ਼ੁਭ ਦਿਨਾਂ 'ਤੇ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਨਿਊ ਕੈਟਨ ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ,

“Fair in the broadest, expositions, shows, bazaars of the orient, Medieval and modern, fairs of the old world and special trade and sample fairs.”

ਮੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮੇਲੇ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਐਥਾ ਹੈ। 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਣਵੰਡੇ

ਭਾਰਤੀ, ਰੋਮਨ, ਯੂਨਾਨੀ ਅਤੇ ਅਰਬ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਹ ਮੇਲੇ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ 7000 ਮੇਲੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 2027 ਮੇਲੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਮੁਕਤਸਰ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਅਟੁੱਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੁਕਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕ ਮੇਲੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਸੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਹੈ। 2011 ਵਿੱਚ, ਇੱਥੇ 70.8% ਸਿੱਖ, 28.3% ਹਿੰਦੂ, 0.5% ਮੁਸਲਮਾਨ, 0.2% ਈਸਾਈ, 0.1% ਜੈਨ ਅਤੇ 0.1% ਹੋਰ ਧਰਮ ਸਨ।³ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੇਲੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੇਲੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ:

ਮੇਲਾ ਥੇੜੀ ਸਾਹਿਬ (ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਪਿੰਡ ਥੇੜੀ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ): ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਮੇਲਾ ਪਿੰਡ ਥੇੜੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਵਿਖੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ 29 ਮੱਘਰ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਪੋਹ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਸਾਖ 1705 ਨੂੰ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਤਿੰਨ ਚਮਤਕਾਰ ਕੀਤੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਥ ਜੋਗੀ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ, ਦੂਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਲਈ ਤੀਰ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਕਬਰ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਤੀਸਰੇ ਚਮਤਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰ ਛੋਟੀਆਂ ਜੰਡੀਆਂ (ਟਹਿਣੀਆਂ) 'ਤੇ ਲਟਕਾਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਭਾਰ ਨਾਲ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਯੁਗਾਂ ਤੱਕ ਸਥਿਰ ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਜੰਡੀਆਂ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ 1925 ਤੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।⁴

ਮੇਲਾ ਬਾਬਾ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਜੀ: ਪਿੰਡ ਬਾਦਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਬਾਦਲ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਜੀ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਸੰਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੇ ਕਿਹਾ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੇਰੀ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਬਰਸਾਤੀ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਬੇਰੀ ਤੋਂ ਸੁੱਕੀ ਲੱਕੜ ਤੋੜ ਲਈ, ਸੰਤ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਡੰਡੇ ਬੇਰੀ ਦੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸੌਂ ਸਕਿਆ

ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਬਾਦਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਧੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜਿੱਥੇ ਸੱਚੇ ਮਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹਰ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਬਾਦਲ ਅਤੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਮਾਤਾ ਸ਼ੇਰਾਂਵਾਲੀ, ਮੰਦਿਰ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਦੇਵ ਜੀ, ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਚਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮੇਲਾ ਸੰਤ ਗੰਗਾ ਰਾਮ: ਸੰਤ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਿੱਦੜਬਾਹਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ 10 ਜੇਠ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਇੱਥੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਡੇਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਛੱਪੜ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋ ਗਈ, ਇਸ ਲਈ ਸੰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਦੀ ਨਹਿਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਛੱਪੜ ਭਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹਿਰੀ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਸਟਾਫ਼ ਜਦੋਂ ਚੈਕਿੰਗ ਕਰਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਛੱਪੜ ਖਾਲੀ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਸੰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੋਰ ਵਧ ਗਈ। ਸੰਤ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ਦਸ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਸ਼ੂ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੇਲਾ ਬਾਬਾ ਕਾਲੇ ਮੋਹਰ: ਇਹ ਮੇਲਾ ਸੰਧੂ ਜੱਟਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਾਬਾ ਕਾਲੇ ਮਹਿਰ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਘੱਗਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਧੂਆਂ ਵਾਲੇ ਜੱਟ ਬਾਬਾ ਕਾਲੇ ਮਹਿਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਪੂਜਦੇ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੁੰਬਰ ਮਰਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪੜਦਾਦੇ ਸੰਧੂ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਪੜਦਾਦੇ ਕਾਲੇ ਮਹਿਰ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਸੰਧੂ ਜੱਟਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਜੀਉਨਾ ਮੀਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ੁਭ ਅਵਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਆਹ, ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ, ਤਾਂ ਉਹ ਦੁੱਧ, ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਧਨ, ਘੋੜੇ, ਘਿਓ, ਸ਼ਰਾਬ, ਆਟਾ, ਗੁੜ, ਨਮਕ ਆਦਿ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਭੇਟਾ ਚੁੰਬਰ ਮਰਾਸੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ।

ਮੇਲਾ ਮਾਤਾ ਸ਼ੀਤਲਾ ਦੇਵੀ: ਮਾਤਾ ਸ਼ੀਤਲਾ ਦੇਵੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ

ਪਿੰਡ ਖੁੰਨਣ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੇਲੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੱਪੜ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਲੁਹਾਰ ਆ ਕੇ ਵੱਸ ਗਿਆ। ਉਹ ਦੇਵੀ ਸ਼ੀਤਲਾ ਨੂੰ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਦੀ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੰਦਰ ਬਣਾਏਗਾ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਦਿਸਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਛੱਪੜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੰਦਰ ਬਣਵਾਇਆ। ਫਿਰ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਵੀ ਮਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਕੇ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮੰਦਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਮੇਲਾ ਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮੇਲਾ ਗੁੱਗਾ ਪੀਰ: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੁੱਗੇ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁੱਗੇ ਦਾ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਗੁੱਗਾ ਮਾੜੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕਿੱਲਿਆਂਵਾਲੀ ਅਤੇ ਫੱਤਣਵਾਲਾ ਵਿੱਚ ਭਾਦੋਂ ਦੀ ਨੌਵੀਂ ਨੂੰ ਗੁੱਗਾ ਪੀਰ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁੱਗਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਲਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁੱਗਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਅੱਗ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਵਰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਸੱਪ ਨੇ ਡੰਗਿਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਹ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਸੱਪ ਦੁਆਰਾ ਕੱਟੇ ਗਏ ਲਾਗ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਕੱਟਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਜ਼ਹਿਰ ਚੂਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਗੁੱਗਾ ਪੀਰ ਦੇਵੀ ਦੇ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਲੋਕ ਅੱਗ ਤੋਂ ਸੁਆਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੰਗਾ ਜਲ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਛਿੜਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਸੱਪ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ। ਇਸ ਦਿਨ ਔਰਤਾਂ ਸੇਵੀਆਂ ਪਕਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੱਪ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਛੇਕ ਵਿੱਚ ਕੱਚੀ ਲੱਸੀ (ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ) ਡੋਲ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੇਲਾ ਬਾਬਾ ਨੂਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਮਲੰਗ ਸ਼ਾਹ: ਬਾਬਾ ਨੂਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਮਲੰਗ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਬਧਾਈ (ਮੁਕਤਸਰ) ਵਿਖੇ ਸਾਉਣ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਆਬਾਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਾਹੀਵਾਲ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮੇਲਾ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ

ਮਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਬਧਾਈ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਮੇਲਾ ਮਾਘੀ: ਮਕਰ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਾਘੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਮਕਰ ਜਾਂ ਮਕਰ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਵਧਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਘੀ ਇੱਕ ਅਨੰਦਮਈ ਦਿਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪੇਹ ਦੇ ਅਸੁਖ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਅੰਤ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਜਸ਼ਨਾਂ, ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਬਦਲਣ ਦੀ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨਾਹੀ ਹੈ।

ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੁਰਵਾਸਾ ਰਿਸ਼ੀ ਪਵਿੱਤਰ ਅੱਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਲਣ ਦੀਆਂ ਸੇਟੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਗਏ ਸਨ। ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਕੋਰਵਾਂ ਅਤੇ ਪਾਂਡਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰੂ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੁਰਵਾਸਾ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ੀ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਕਿੰਨੇ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਸੰਸਾਰਕ ਜਾਇਦਾਦ ਇੱਕ ਬੁੱਢੀ ਗਾਂ ਸੀ। ਸੰਤ ਉਸ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਘੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਦਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਕਿਰਪੀ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਹਾਭਾਰਤ ਯੋਧਾ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਬਣ ਗਿਆ।

ਮਾਘੀ ਉਹ ਦਿਨ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਿਨ ਮਹਾਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਕੋਰਵਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਨੇਤਾ ਭੀਸ਼ਮ ਨੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਰਹੱਸਾਂ 'ਤੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਸੁਚੇਤ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਅਣਗਿਣਤ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਨਹਾਉਣ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਭ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਮਕਰ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤੀ। ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹਾਵਤ ਹੈ "ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕਾਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ), ਪ੍ਰਯਾਗ (ਇਲਾਹਾਬਾਦ) ਵਿੱਚ ਮਕਰ ਦੇ ਦਿਨ, ਅਤੇ ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਨੌਮੀ ਦੇ ਦਿਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਾਘੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਹਿੰਦੂ ਗੰਗਾ

ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ, ਜੇ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਦੀ, ਨਹਿਰ ਜਾਂ ਤਾਲਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਰਤ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ। ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਖਿਚੜੀ ਭਾਵ ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਦਾਲ, ਘਿਓ ਅਤੇ ਨਮਕ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਖੁਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਖਿਚੜੀ (ਪਕਾਏ ਹੋਏ ਚੌਲ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ) ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਭੋਜਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਤਿਲ ਵਾਲੀਆਂ ਮਿਠਾਈਆਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਤਿਲ ਬੀਜ ਠੰਡ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹੈ।

ਮੁਕਤਸਰ ਦਾ ਮਾਘੀ ਮੇਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। 1705 ਈ: ਵਿੱਚ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਲੜਾਈ ਲੜੀ।⁵ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਏ। ਇਲਾਕਾ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਰਗਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਛੱਪੜ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਛੱਪੜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਚਾਨਕ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ, 40 ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਏ ਜੋ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਖਿਦਰਾਣੇ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਗੱਦਾਰ ਦੇ ਦਾਗ ਨੂੰ ਧੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ 'ਚਾਦਰਾਂ' (ਬਿਸਤਰੇ ਦੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ) ਨੂੰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਝਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੋਏ ਵਾਲੇ ਤੰਬੂਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਲੜਾਈ ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਚੱਲੀ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸੋਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਛੱਪੜ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।⁶

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਏ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਚਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ

ਕੁਝ ਜਾਨ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਜਖਮਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਤਾਕਤ ਮਿਲੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ (ਬੇਦਾਵਾ) ਨੂੰ ਪਾੜ ਦਿਓ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਨੂੰ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, "ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਇਆ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਰਹੇਗੀ"। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।⁷ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮਾਘੀ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਭੱਟ ਦਾ ਵਾਹੀ ਤਲੇਦਾ, ਕੇਇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ 10, ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾਸ, ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲ ਦਾ ਸਿੰਘ ਸਾਗਰ, ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਇਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੋਹੜੀ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮੇਲਾ ਮਾਘੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹਰ ਸਾਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।⁸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦਾ ਨਾਮ ਮੁਕਤਸਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਚਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁਕਤਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮੁਕਤ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਆਜ਼ਾਦ, ਮੁਕਤੀ, ਮੁਕਤੀ', ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤੋਂ। ਮੁਕਤੀ (ਮੁਕਤੀ, ਮੁਕਤੀ) ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ; ਅਤੇ ਮੁਕਤ ਜਾਂ ਮੁਕਤਾ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਤਮ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੁਕਤਾ ਦਾ ਅਰਥ "ਮੋਤੀ" ਵੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੜਾਈ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਕਸਤ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕਤਸਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 1725 ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਲਾ ਮਾਘੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲੜਾਈ ਵੈਸਾਖ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮੇਲਾ ਮਾਘ ਵਿਚ ਮਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਵੈਸਾਖ ਮਹੀਨਾ ਬਹੁਤ ਨਮੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ

ਹੋਈ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਮਾਹੌਲ ਸੀ। ਸੰਨ 1743 ਈ: ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਗਲੇ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਨਿਹੰਗ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੇਲਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ।⁹ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਣਨ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ- ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਤੋਂ ਦੋ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਟਿੱਬੀ (ਟੀਲੇ) 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਗੁੰਬਦ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢਾਂਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ- ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 200 ਗਜ਼ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਕਾਬ ਇੱਥੇ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਟੁੱਟੀ ਸੀ। ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਟੁੱਟੀ ਰਕਾਬ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਹਿਰੀ ਤਲਾਬ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਾਤਨ ਸਾਹਿਬ- ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਾਤਨ ਸਾਹਿਬ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਦੇ ਫਰਲਾਂਗ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਦੰਦਾਂ (ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰੇਸ਼ੇਦਾਰ ਹਰੇ ਟਹਿਣੀ ਦਾ ਟੁਕੜਾ) ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ- ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਸਿੱਖ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ- ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਝਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਕੱਪੜਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਉੱਥੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢੀ ਸਾਹਿਬ- ਇਹ ਮੁਕਤਸਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਇਹ 1705 ਵਿੱਚ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਟੁੱਟੀ ਗੰਢੀ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ

ਸਬੰਧ', ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਬੇਦਾਵਾ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 40 ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ- ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਬਠਿੰਡਾ ਰੋਡ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਿਦਰਾਣੇ ਤੋਂ ਰੁਪਾਣਾ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਥੇ ਰੁਕੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਤਾਲਾਬ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਤਾਲਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।¹⁰

ਪੋਹ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ, ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮਾਘੀ ਦੇ ਤੜਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਕਈ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾਤਸੇ, ਕੜਾਹ ਪਰਸਾਦ ਜਾਂ ਨਕਦ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ ਫਿਰ ਗ੍ਰੰਥੀ (ਸਿੱਖ ਪੁਜਾਰੀ) ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਸਾਦ (ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਵਿੱਤਰ ਭੋਜਨ) ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਲੇ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੰਗਰ (ਮੁਫਤ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਰਸੋਈ) ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਇੱਥੇ ਪਰਸਾਦ ਵਜੋਂ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਦੀਵਾਨ (ਧਾਰਮਿਕ ਸਭਾ) ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤ ਧਾਰਮਿਕ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਆਸੀ ਭਾਸ਼ਣ ਅਕਸਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦੂਜੀ ਮਾਘ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਇੱਕ ਗੱਤਕਾ ਪਾਰਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਸੋਟੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਨੀਲੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਾਲੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹੋਣ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਭਜਨ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਾ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਡੇਢ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਾਤਨਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਸੋਟੀ (ਦਾਤਨ) ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਲੂਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਨੇਜ਼ਾ ਬਾਜ਼ੀ (ਟੈਂਟ-ਪੈਂਗਿੰਗ) ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ

ਮਾਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦੂਰੋਂ- ਦੂਰੋਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ, 100-ਮੀਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰੰਗਮੰਚ ਦੀਆਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ, ਜੁਗਲਬੰਦੀ, ਅਤੇ ਸਰਕਸ ਸ਼ੋਅ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੀ ਛੇਹ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਭੰਗੜਾ (ਇੱਕ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਨਾਚ), ਮੈਰੀ-ਗੋ-ਰਾਉਡ, ਕੁਸ਼ਤੀ ਅਤੇ ਕਬੱਡੀ ਵਰਗੀਆਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਜਨ ਸਿਹਤ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਸਟਾਲ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਸਟਾਲ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮ ਉਤਪਾਦ, ਟਕੂਆਂ (ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਹੈਂਡਲ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਕੁਹਾੜੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਹਥਿਆਰ), ਮਠਿਆਈਆਂ, ਜੁੱਤੇ, ਫੈਬਰਿਕ, ਤਿਆਰ ਕੱਪੜੇ, ਊਠਾਂ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ, ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਸਜਾਵਟੀ ਵਸਤੂਆਂ ਮੇਲੇ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਾਘੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਾਂ, ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਊਠਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੇਲਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਖਰੀਦਦਾਰ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਚੰਗੀ ਨਸਲ ਦੇ ਘੋੜੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। *ਪਸ਼ੂ ਮੇਲੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਊਠਾਂ ਦੀਆਂ ਦੰੜਾਂ ਵੀ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਜੇਤੂਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।*

ਮੇਲਾ ਮਾਘੀ ਮੁਕਤਸਰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਾਂਝੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਘਾੜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਅਕਸਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਬੀੜ ਲੈ ਬਾਘੜੀ ਬੈਤਾ

ਵੇ ਉੱਤੇ ਪਾ ਦੇ ਝੁੱਲ ਰੇਸ਼ਮੀ

ਜਿਹਦੀ ਲੈਣ ਨੂੰ ਲਵਾਇਆ ਗੋਟਾ

ਮੈਂ ਚੂਰੀ ਦੀ ਪਰਾਤ ਪਾਵਾਂਗੀ

ਤੇਰੇ ਬੋਤੇ ਨੂੰ ਪਾਵਾਂ ਮੈਂ ਨੀਰਾ

ਵੇ ਮੇਲੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ..

ਚੱਲ ਚੱਲੀਏ ਨਣਦ ਦਿਆ ਵੀਰਾ।

ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਿੰਡ ਸੁਣੀਂਦਾ

ਪਿੰਡ ਸੁਣੀਂਦਾ ਮਲ੍ਹੀਆਂ

ਓਥੋਂ ਦੇ ਦੇ ਬਲਦ ਸੁਣੀਂਦੇ

ਗਲ੍ਹ ਪਿੱਤਲ ਦੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ

ਮੇਲੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ

ਦੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਚਲੀਆਂ¹²

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ "ਸਾਂਝੇ ਸਿੱਖੇ ਵਿਹਾਰ" ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਰਵੱਈਏ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੇਲਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨ ਬਣਤਰ ਦੀ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਬੀਲੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਗਠਨ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਤਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਰਲੇਵੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇੱਥੇ ਆਇਆ, ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ਇੱਥੇ ਵੱਸ ਗਏ। ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਓਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਸ ਅਥਾਰ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਕਜੁੱਟਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਧਾਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ

'ਤੇ ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਖਾਸ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਅਸਹਿਮਤੀ ਅਤੇ ਝਗੜੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਮੇਲੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਉਮੀਦ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਤਭੇਦਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਆਮ ਆਦਮੀ ਦਾ ਦਿਲ ਅੰਦਰੂਨੀ

ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿੱਚ, ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬਲਦਾਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਉਠਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਜਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵੰਤ ਅਤੇ ਰੰਗੀਨ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਵਾਲੀਆ, ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ, 2002, ਪੰਜਾਬ ਫੇਅਰ ਐਂਡ ਫੈਸਟੀਵਲਜ਼, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਨਾ: 17.
2. ਸੈਂਸਿਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ 2011, ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਸੈਂਸਿਜ਼ ਹੈਂਡਬੁੱਕ, ਮੁਕਤਸਰ, ਗੌਰਮਿੰਟ ਆਫ ਇੰਡੀਆ, ਸੀਰੀਜ਼ 04, ਪਾਰਟ XII-B, ਵਿਲੇਜ ਐਂਡ ਟਾਊਨ ਵਾਈਜ਼ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸੈਂਸਿਜ਼ ਐਬਸਟਰੈਕਟ, ਪੰਨਾ: 35.
3. ਕੌਰ, ਡਾ. ਸੁਖਦੀਪ, 2015, ਮੁਕਤਸਰ ਜਿਲੇ ਦੇ ਮੇਲੇ: ਸਰਵੇਖਣ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ, ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁਕਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿਮਟਿਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਨਾ: 49.
4. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ: 52-54.
5. ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ, 1933, ਦ ਬੈਟਲਜ਼ ਆਫ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਨੇ: 65-67.
6. ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ, 1999, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨੇ: 27-277.
7. ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੰਡਾ (ਸੰਪਾਦਕ), 1967, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੇਭਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ: 37.
8. ਨਾਭਾ, ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ: 981.
9. ਪੰਜਾਬ, ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਗਜ਼ਟੀਅਰ, ਮੁਕਤਸਰ, 2008, ਰੇਵੇਨਿਊ ਐਂਡ ਰੀਰੈਬਲੀਏਸ਼ਨ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਨੇ: 426-429.
10. ਆਨੰਦ, ਆਰ. ਐਲ., ਗਜ਼ਟੀਅਰ ਆਫ ਪੰਜਾਬ ਫੇਅਰਜ਼ ਐਂਡ ਫੈਸਟੀਵਲਜ਼, ਪੰਨਾ: 47.
11. ਕੌਰ, ਡਾ. ਸੁਖਦੀਪ, 2015, ਮੁਕਤਸਰ ਜਿਲੇ ਦੇ ਮੇਲੇ: ਸਰਵੇਖਣ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ, ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁਕਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿਮਟਿਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਨਾ: 49.
12. ਵਾਲੀਆ, ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ, 2002, ਪੰਜਾਬ ਫੇਅਰ ਐਂਡ ਫੈਸਟੀਵਲਜ਼, ਪੰਨੇ: 28-30.